

Весна МИЛОЈЕВИЋ*
Историјски архив Краљево

УТИЦАЈ ЗАРАЗНИХ БОЛЕСТИ НА ОДВИЈАЊЕ ТРГОВИНЕ У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ 1836–1839. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду се анализира развој и одвијање трговине у Кнежевини Србији након стицања (признања) аутономије 1830, а у периоду великих епидемија колере и куге 1830, 1831, 1836, као и 1837. године. Несметано одвијање трговине и њено унапређење отежавало је појављивање заразних људских и сточних болести, епидемије. Рад прати промене и санитарно-хигијенске мере које су биле прописиване, а у зависности од тока епидемија и њиховог продора и кретања.

Кључне речи: Кнежевина Србија, трговина, заразне болести, колера, куга, уредбене мере.

Султанским хатишерифима из 1830. и 1833. године регулисан је статус Кнежевине Србије као аутономне у оквиру Отоманског царства, утврђене су границе и дефинисано је српско држављанство, што је био предуслов за одређивање тока прекограничног саобраћаја између Србије и земаља које су је окруживале с којима се граничила. (Турска, Аустрија, Влашка). Иако је од примарне важности била контрола граница, дакле аспект безбедности, важност се налазила и у трговачко-економском и здравственом напретку кнежевине.¹

Од тога су, заправо, почеле промене у односима између Отоманске царевине и Србије, у корист кнежевине, кроз прикључење шест нахија, проширење граница, престанак спахијских земљишних односа, преношење права

*vesnamilojevic74@gmail.com

¹ Милош Јагодић, „Погранична санитарна заштита у Србији средином 19. века”, у: *Сузбијање епидемија у нововековној Србији : институционални оквири и практични домети* : зборник радова, Београд 2021, 55.

прикупљања пореза на српску власт, исељавање Турака из вароши и тврђава, што све укупно није пролазило без повремених проблема или сукоба.²

Стицање аутономије допринело је развоју пољопривреде па самим тим утицало и на оживљавање трговине у Србији, а трговало се на панађурима, пољопривредним производима и радиностима. Тако су панађури поспешили размену добара између села и вароши, те убрзали њихов развој.³

Панађури у кнежевини Србији били су уређени и функционисали су на основу „Уредбе о држању панађура“ из 1839. године, „да би се општим састајањем и купаца и продаваца дух трговачки међу народом развио и трговина процветала“. Заправо је овом уредбом направљен распоред, редослед, односно време и место одржавања панађура и то по једанпут годишње.⁴ Укупно је било одређено 17 панађура⁵ у Кнежевини Србији, сви о великим црквеним празницима.⁶

Због опште распрострањености бављења сточарством, услед повољних географско-климатских услова, почетни карактер панађура био је сточарски, док касније панађур подразумева шири опус производа који су нуђени, што је било регулисано доношењем поменуте „Уредбе о држању панађура“ из 1839. године.⁷

Све промене, али и оно што је већ било успостављено, додатно је отежавало појављивање заразних људских и сточних болести, епидемије. У овом периоду

² Новак Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица првом половином 19. века*, Титово Ужице 1973, 39.

³ Милан М. Матијевић, *Карановачки панађури*, Краљево 1991, 23.

⁴ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књ. 1, Београд 1880, 76.

⁵ Овако је изгледао распоред одржавања панађура, а пратећи Уредбу из 1839. године у свих 17 округа у Србији, и то за:

1. Подрински округ – у Лозници – о Цветима;
2. Ваљевски округ – у Ваљеву – о Илину дну;
3. Шабачки округ – у Тополику испод Шапца – о Ђурђеву дну;
4. Београдски округ – од Болеча, од стране Дунава на друму – о Тројици;
5. Смедеревски округ – у Паланки – о Крстову дне;
6. Пожаревачки округ – у Пожаревцу – на Томину недељу;
7. Ђупријски округ – у Ђуприји – о Никољдану летњем;
8. Крагујевачки округ – у Буковику – о летњем Светом Аранђелу;
9. Јагодински округ – код Беле Цркве – о Великој Госпођи;
10. Ужички округ – у Пожеги – о Петрову дне, а у Ивањици о Петковачи;
11. Чачански округ – у Карановцу – о Ивању дне;
12. Крушевачки округ – у Крушевцу – о Видову дне;
13. Алексиначки округ – у Деспотовцу – о Томину дне;
14. Гургусовачки округ – у Гургусовцу – о Преображењу;
15. Црноречки округ – у Зајечару – о Усековању;
16. Крајински округ – у Неготину – о Малој Госпођи; и
17. Руднички округ – у Брусници – о Спасову дне.

⁶ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књ. 1, 77.

⁷ Исто, 74.

становништво је имало тешке и лоше услове живота и, уз велику стопу неписмености, није било лако спроводити санитарно-хигијенске мере, прописе.

Кнежевина Србија, ако пратимо епидемије, најтежу ситуацију има 1836. године, када је владала колера, а одмах потом у европском делу турског царства појавила се и кужна зараза, која је својим ширењем угрозила и Србију. У том тренутку, кнежевина је имала девет дипломираних лекара, две апотеке и три болнице.⁸

Јачање граничне линије, започето фебруара 1834, није било само мера у безбедносном и војном смислу, већ је она постојала и као санитарни кордон, при чему је у време епидемија ова друга функција била чак важнија.

Учвршћивање државне границе условило је једну нову привредну меру, а радило се о укидању и измештању ђумрука (царинарница). До тада су ђумруци постојали у варошима, али је кнез Милош наредио да се они укину и изместе на оближње граничне прелазе. Ово је било важно за привреду, али је у исто време пружало бољи увид и контролу трговаца и кириџијских каравана, што је највећу важност имало управо у време епидемија. Ђумруци су били увек уз карантине, а касније су, као служба били издвојени и додељени карантинима.⁹

Појава епидемија условила је претварање граничног кордона у санитарни кордон на којем су успостављене веома важне државне установе карантина и састанака, који су кроз превентивне мере, што је подразумевало изолацију путника и робе, штитили унутрашњост кнежевине и њено становништво од продора и тешких последица епидемија.¹⁰

Уредба о пограничним стражама и караулама, изашла је крајем 1836, а њено спровођење било је поверено Јовану Обреновићу. Само поштравање мера имало је своје оправдање и у санитетском погледу.

Предиспит овоме био је средином 1836, када је Србији запретила епидемија колере, због које је, осим административних мера, кнез Милош упутио и распис „’Лијек против колере’, који препоручује да се у литар ракије дода ‘шпирита’, сирћета, мало паприке, камфора, белог лука, зејтина у стаклени суд, и добро измутити, па са тим када се ‘покаже’ колера треба да се тре по жилама, по руку и ногу и плећима и око врата“.¹¹

Тридесетих година 19. века, Кнежевина Србија имала је површину од 37.740 км² и од ове површине било је обрађивано само седам процената, или 262.378 хектара, те је кнез Милош 1835. године био решен да се предузму мере које би водиле напретку пољопривреде, а посебно појединих њених грана, где су преовлађивале монокултуре.

Слично је било и у сточарству, где је преовлађивала монокултура свиња, кукуруз у земљорадњи, а у воћарству шљиве.¹²

⁸ Војислав Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, Београд 1937, 25, 26.

⁹ Н. Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица: првом половином 19. века*, 44.

¹⁰ В. Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 26.

¹¹ Н. Живковић, *Здравствене прилике на подручју Ужица првом половином 19. века*, 46.

¹² Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 1986, 91.

Географски положај Кнежевине Србије, на ободима два царства, као и сувоземни и речни пут Европе према Малој Азији, чинили су добру подлогу за бољи развој трговине.

Сточна трговина обављана је с Турском, Аустријом, Влашком и Молдавијом, у већем обиму, док су с другим земљама неки трговачки послови обављани у траговима, а са Русијом, Француском и Швајцарском тек су били у покушају.¹³

Трајање карантинирања зависило је од близине епидемије, па је карантин најкраће трајао три до пет дана, или је пак продужаван од седам преко 10 до 21 дан, или чак 42 дана, односно шест недеља. Осим што се одражавало на трговину, време трајања карантина самим тим одражавало се и на панађуре, тј. на њихово померање или потпуну забрану одржавања, и све то у склопу строго прописаних карантинских мера. Познато је да је за време трајања куге у селима Брезју и Осеченици било забрањено одржавање панађура у Ваљеву и Пожеги, тачније постојало је изричито наређење – уредба кнеза Милоша да док куга „свицепствује панађури се у Србији одржавати нећеду“, што је значило да у читавој кнежевини престаје свака трговина.¹⁴

Ако бисмо пак говорили о сточним болестима, позната је „болест на говедима“, током 1836. у Босни, због које је кнез Милош у јулу месецу 1836. забранио доношење говеђих кожа у Србију. У истом документу, он од Лазара Теодоровића, пуковника подрињско-савске војне команде, тражи да се о овој забрани обавесте суседне паше, како је и било спроведено.¹⁵

Нешто касније, октобра 1836, овај војни командант у свом понизном рапорту обавештава кнеза да се, без обзира на забрану увоза говеђих кожа, догодило да је током ноћи била прокријумчарена већа количина говеђих кожа на територију Србије, те да је била задржана у Шапцу. Зато Лазар Теодоровић тражи од кнеза упуте како да поступи с овим преступницима, односно с прокријумчареном робом.¹⁶

Појавом куге у европском делу Турске 1836, а потом и услед њеног продора у Србију 1837, а због недовољног искуства доктора Хермана Мајнерта у алексиначком карантину, стање здравља у „отачеству нашем“ постало је драматично. Тада је период карантинирања подигнут на 42 дана, што је за карантине изазивало проблеме у смислу велике количине робе и људи.¹⁷

Строге карантинске мере односиле су се како на људе тако и на робу, тзв. еспап, и стоку, домаће животиње, као и на пограничне састанке, како је било и прописано посебном санитетско-полицајном уредбом.¹⁸

¹³ Исто, 99.

¹⁴ Државни архив Србије, Збирка Варија, V-2675.

¹⁵ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија, КК XXXVII-1449, Шабачка нахија.

¹⁶ Државни архив Србије, Књажевска канцеларија, КК IX-528, Ваљевска нахија.

¹⁷ Државни архив Србије, Збирка Varia, V-2606.

¹⁸ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књ. 2, Београд 1880, 76.

Поступак у карантину с људима и с робом подразумевао је различите процедуре, степене: у безопасно и у сумњиво (подозрително), односно опасно време. Током овог првог степена, када у европским областима Турске није било заразних болести, људи, роба и животиње након евидентирања пуштани су преко границе у Србију без задржавања у карантину. Сумњиво време је било, када је у ма ком делу Турске у Европи владала нека зараза, док је опасно време значило да је заразна болест била уз српску границу, што је подразумевало пуну примену мера.¹⁹

Ако пратимо ову уредбу, односно робу која је стизала у здраво време из европског дела Турске или се тамо извозила, тада није подлежала карантинском чишћењу, док су се ствари, предмети из Азије или Африке увек, „па и у најздравије време, морали карантински чистити“.²⁰

Карантински поступак с робом, еспапом у подозрителна, или опасна времена, дакле када постоји опасност од епидемије, подразумевао је веома строгу и комплексну процедуру. Тада директор карантина и осматратељ уз помоћ изложених служитеља робу унету у карантин смештају у амбар. Служитељи су дужни да отворе или одреше робу, коју пребројавају или мере у присуству осматратеља који тачно евидентира број комада, тура, вага и све уписује у свој Еспапски протокол, у који уноси и број зграде амбара у који се роба смешта да се чисти, карантинира. Роба се чисти прописани број дана и њу сређују, ветре, премештају, преврћу, тј. Њом манипулирају гвардијани. Након завршеног периода карантинирања, а на основу извода из еспапског протокола, директор при отпуштању одређених предмета и робе потписује тзв. феду, потврду да је све по прописима очишћено и чисто.²¹

Наравно треба напоменути да је за боравак робе, еспапа у карантину, била прописана тзв. карантинска тарифа, те да је готово сваки артикал имао тачно одређену цену „одстојавања“ у карантину и чишћења, а цене су биле везане за товар, односно оку.²²

Ову карантинску таксу, током 1837. године карантин у Алексинцу наплаћивао је нпр. за товар памука 20 пара, док се један товар робе у амбарима наплаћивао читав грош порески. Такође ока вина или неког другог пића била је наплаћивана 20 пара, док је ока пијавица наплаћивана 10 пара.²³

Карантински приходи први пут су се појавили у благајничким књигама у 1836. години, и у 2. полугодишту ове године приход је износио 16.230,08 гроша пореских, а 1837. године 42.314,20 гроша пореских, што говори о његовом сталном повећању.²⁴

¹⁹ М. Јагодић, „Погранична санитарна заштита у Србији средином 19. века“, 58, 59.

²⁰ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књ. 2, 62.

²¹ Исто, 63.

²² Исто, 211.

²³ Димитрије Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, Београд 1897, 349.

²⁴ Исто, 350.

Занимљиво је да је било дозвољено да свака ствар по завршетку карантинског периода може да буде смештена у амбару још три дана док се не експедира, а за дуже време боравка у амбару плаћао је комисионар или трговац таксу депозита за сваки дан.²⁵

Састанци су били организовани два пута у недељи када су отворани и затварани у тачно одређено време о чему се старао надзиратељ који је и држао кључеве код себе. Уколико је постојала потреба због гомилања веће количине робе или стоке, надзиратељ је могао да одлучи да их по прописима пропусти кроз састанак, дакле након чишћења. Такође, надзиратељ је могао из истог разлога, а близу караула, ако постоји довољно текуће воде, такође дозволити примање или издавање робе и стоке, али под санитарним надзором и у присуству ђумругије, цариника који је наплаћивао таксе.²⁶

Специфична је била и ситуација када су поједини трговци на другу страну, ван граница Србије, ишли у трговину, а уколико су поседовали овлашћења од надлежних, виших власти, надзиратељ је био дужан да одреди једног латова који ће трговцу бити пратња и који ће пазити да овај ни са ким не прави физички контакт. У том случају, трговац је био дужан да служитељу, латову који га прати, плати дневницу.²⁷

Велике проблеме током епидемија посебно су имали трговци стоком који су, поштујући прописане мере, трпели одређену штету, о чему сведоче њихове жалбе и протести из карантина вишим властима.²⁸

Директори карантина били су дужни да кроз своје рапорте извештавају старешине среза и кнеза Милоша о свим догађајима у карантинима. У кнежевини Србији дуж границе били су установљени карантини у Аленсинцу, Радујевцу (Брегово), Мокрој Гори, Рачи и Рашки,²⁹ касније и у Љубовији па су овакви рапорти били врло различите садржине.

Тако директор карантина Матеја Христић, током марта месеца 1838, јавља старешини Рујанског округа Јовану Мићићу да се у мокрогорском карантину налази 20 трговаца који су завршили период карантинирања од десет дана, па набрајајући да их има из Призрена, Ђаковице, Скадра, Ћуприје, Сарајева и Нове Вароши, објашњава да „трговине ради намеравају у отачество наше проћи”.³⁰

Мокрогорски карантин очигледно је био стециште великог броја трговаца, а нарочито трговаца стоком између Србије и Босне. Важно је објаснити да је и сва жива стока била подвргавана карантинском чишћењу које се заправо спроводило прањем. Тачније, како су се карантини и састанци обично налазили у близини текуће воде, или су пак саграђивана купалишта, стока се купала и то

²⁵ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књ. 2, 220.

²⁶ В. Михајловић, *Борба против куге у Србији пре сто година*, 64.

²⁷ Исто, 44.

²⁸ Исто, 44.

²⁹ Исто, 41.

³⁰ Државни архив Србије, Збирка Varia, V-2760.

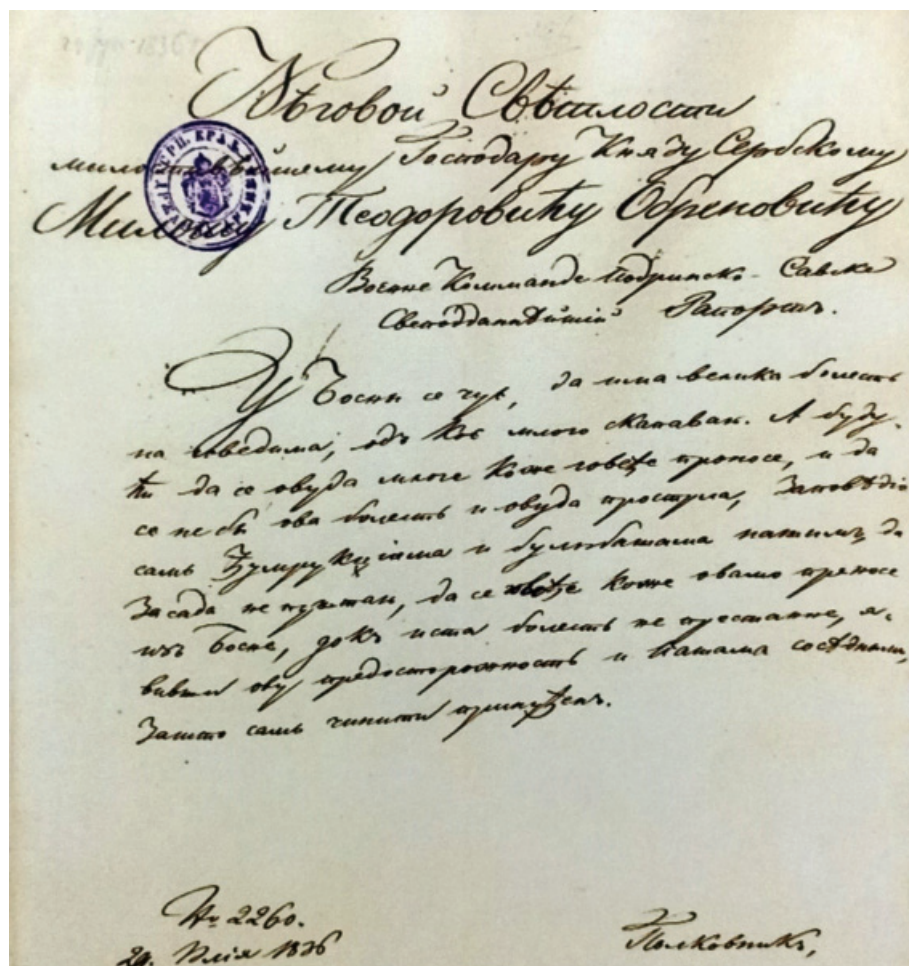
читава у довољно дубокој води „реке или згодно начињеног купалишта”. Купање се обављало једном, изузимајући овце које су у време постојања заразе после три сата од првог купања, пролазиле кроз купање и по други пут. Дакле, купала се сва домаћа животиња, стока. Животиње које су носиле товар, коњи и магарци, најпре су ослобађани товара, скидана су седла и самари, а онда су подвргавани прању од глава до ногу, копита. Исто се поступало и са пернатим животињама, живином, која се неколико пута поливала водом. Свака заклана питома животиња, након што јој се одере кожа или очупа перје, такође се прала чистом водом.³¹

Еспап и ствари, роба која се због одређених својстава није могла чистити ни прањем ни кађењем, чистила се ветрењем или луфтирањем атмосферским ваздухом. Разлика је била у томе да ли се ветрило под тремом, ведрим небом, нпр. вуна, коже, или је роба боравила у амбарима. Такође, одређени еспапи имали су тзв. завијутке који су се такође луфтирали седам до десет дана, па тек онда пропуштали из карантина. Ипак, онај еспап који се није могао из своје амбалаже извадити, растурити, морао је да се луфтира 20 дана (свила уткана златом, сребром, разни гајтани, рукотворине, као и скупоцени накит или иконе, фигурине, карте, књиге).³²

Извори показују да се трговина у времену епидемија заразних болести у Србији (1836–1839), одвијала отежано у сложеним околностима. Сама ситуација је наметала посебан режим трговине који је подразумевао да роба која је улазила у Србију са различитих страна буде подвргнута карантинском поступку који је трајао одређен временски период.

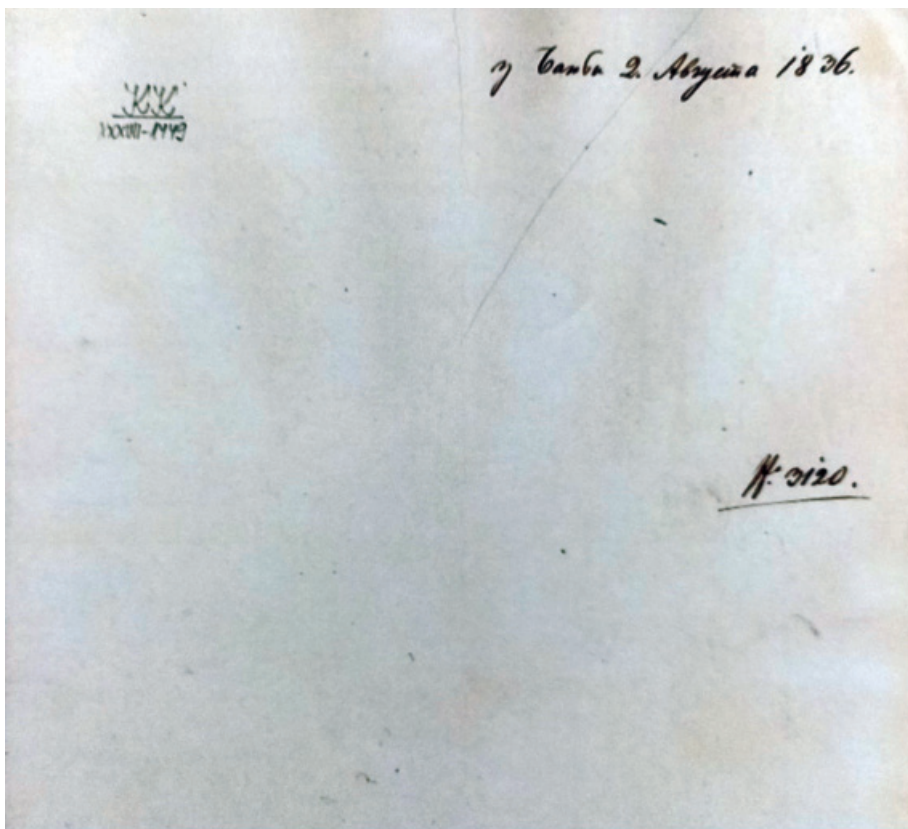
³¹ *Зборник Закона и уредаба и уредбени указа у Књажеству Србији*, књ. 2, 73.

³² Исто, 79–80.

Државни архив Србије, Књажевска канцеларија, КК XXXVII-1449

УТИЦАЈ ЗАРАЗНИХ БОЛЕСТИ НА ОДВИЈАЊЕ ТРГОВИНЕ
У КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ 1836–1839. ГОДИНЕ

Државни архив Србије, Књажевска канцеларија, КК XXXVII-1449

Vesna Milojević

**THE IMPACT OF INFECTIOUS DISEASES
ON TRADE IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA 1836–1839.**

Summary

The paper analyzes the development and conduct of trade in the Principality of Serbia, after gaining autonomy in 1830, and during the period of major epidemics of cholera and plague in 1830, 1831, 1836, and 1837. The uninterrupted conduct of trade and its improvement were hindered by the emergence of infectious human and animal diseases, epidemics. The paper follows the changes and sanitary-hygienic measures that were prescribed, depending on the course of the epidemics and their penetration and movement.

Keywords: Principality of Serbia, trade, infectious diseases, cholera, plague, regulatory measures.